

'Zamanın Bittiği Yer'de Varlık Felsefesi ve Varoluş Sorunsalı

Philosophy of Being and the Problem of Existence in 'Zamanın Bittiği Yer'

Tolga BAYINDIR

Lecturer Dr., Kocaeli University, Department of Turkish Language, Kocaeli, Turkey

Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Kocaeli, Türkiye

Orcid: 0000-0003-0047-3900 | E-posta: tlgbayindir82@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Bayındır, T. (2024). Philosophy of Being and the Problem of Existence in 'Zamanın Bittiği Yer'. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 63, 226-237.

Bayındır, T. (2024). 'Zamanın Bittiği Yer'de Varlık Felsefesi ve Varoluş Sorunsalı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63, 226-237

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 29 December/Aralık 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 23 March/Mart 2024

Published/Yayın Tarihi: 28 March/Mart 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: March/Mart

Issue/Sayı: 63 **Pages/Sayfa:** 226-237

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Tolga BAYINDIR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Zamanın Bittiği Yer, Can Eryümlü tarafından 1999'da yayımlanan fantastik öğeler barındıran, sembolik bir romandır. Roman, bilinenden oldukça farklı ve sıra dışı bir dünyada, bir kitabın içinde başlar. Yediği kitap sayfalarını okumayı öğrenen bir "kitap kurdu" dünyaya geldiği kitabı terk edip kitaplar arası bir yolculuğa çıkar. Yediği her kitaptan yeni bilgiler öğrenir, öğrendikçe de merakı artar. Bir noktadan sonra da benliği, toplumu, cinselliği, inancı, zamanı, ölümü ve varoluşu sorgulamaya başlar. Roman "özgürlüğe" yolculuk olarak nitelendirilebilecek en temel insani etik anlayışına dayanmaktadır. Dünyaya geldiği kitaptan başlayarak özgürlüğü arayan kitap kurdu kısıtlı olanaklarına rağmen bulduğu cevaplarla 20 Ağustos 1977'de fırlatılan Voyager 2 uzay aracına ulaşır. *Zamanın Bittiği Yer*, insan ve yaşamına dair en temel soruları soran, varlık ve hiçlik kavramlarına değinen bir romandır. Can Eryümlü, bir kitap kurdunun bakış açısını kullanarak insan ve toplum normlarına karşı eleştirel bir tavır takınır. Yazar özellikle bireysel gelişmeyi engelleyici toplumsal "normlar" üzerinde dikkatle durur. Bu çalışmada amaç romanda yazarın satır aralarına yerleştirdiği "varlık felsefesi" soru ve sorunları ne şekilde ele aldığını tespit etmektir. Roman, varlık felsefesine dair görüşler çerçevesinde incelenecektir. Romanın yapısal ve tematik incelemesinin yanı sıra, romanda yer alan ve insan ve toplum açısından sembolik değerler barındıran bazı kavramlara da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Can Eryümlü, varlık felsefesi, roman, Zamanın Bittiği Yer

Abstract

Zamanın Bittiği Yer (Where Time Ends) is a symbolic novel with fantastic elements published by Can Eryümlü in 1999. The novel begins in a book, in a very different and extraordinary world from what is known. A "bookworm" who learns to read the pages of the books he eats leaves the book he was born in and begins a journey between books. He learns new information from every book he eats; As he learns, his curiosity increases. After a certain point, he begins to question his self, society, sexuality, faith, time, death and existence. The novel is based on the most basic understanding of human ethics, which can be described as a journey to "freedom". The bookworm, seeking freedom starting from the book with which he was born, reaches the Voyager 2 spacecraft launched on August 20, 1977, with the answers he finds despite his limited resources. *Zamanın Bittiği Yer* is a novel that asks the most fundamental questions about humans and their lives and touches on the concepts of existence and nothingness. Can Eryümlü adopts a critical attitude towards human and social norms by using the perspective of a bookworm. The author pays particular attention to social "norms" that hinder individual development. The aim of this study is to try to determine how the author handles the questions and problems of the "philosophy of existence" placed between the lines in the novel. The novel will be examined within the framework of views on the philosophy of existence. In addition to the structural and thematic analysis of the novel, some concepts in the novel that have symbolic values for people and society will also be touched upon.

Keywords: Can Eryümlü, Philosophy of Being, novel, Zamanın Bittiği Yer

Giriş

Varlık felsefesinin en temel sorularından biri “evrenin amacının” ne olduğudur. Daha temelde ise felsefenin amacı evreni, dünyayı ve varoluşu anlamlandırmaya yönelik düşünce sistemleri üretmektir. Hiç şüphesiz yüzyıllar boyu insanlık bu en temel sorularına farklı cevaplar bulmuştur. XVII. yüzyılın önemli düşünürlerinden olan Baruch (Benedictus) Spinoza, ileri sürdüğü fikirleri -içkin (varlığın yapısına karışmış) doğa anlayışını- nedeniyle “din dışılıkla” suçlanır ve 1656’da Yahudi cemaatinden uzaklaştırılır. Onun ileri sürdüğü düşüncelerin temelinde ruh ve beden paralellığı öne çıkarken ereksel tanrı görüşüne karşı olduğu görülür: “Tanrı veya tabiat dediğimiz o ezeli ve sonsuz varlık var olan aynı zorunlulukla işler (Spinoza, 2011, s. 198).” Bunun beraberinde üç yanılsamadan bahseder: bilinç, özgürlük ve inanç. *Etika (Ethica Ordine Geometrico Demonstrata)* Spinoza’nın ölümünden sonra (1677) basılmış ve onun en ünlü eseri olmuştur. Spinoza, “Etika’yı yazmasının temel amacının, insanları esaretten kurtararak özgürleştirmek ve ‘en üstün mutluluğa’, ‘ruh dinginliğine’, ‘kutluğa’ ya da yine aynı anlama gelmek üzere, ‘Tanrı’nın bilgisine’ erişirmek olduğunu söyler” (Küçük, 2021, s. 188).

Kitap kurdunun başlangıcı “ampirist¹” bir başlangıçtır. Tamamen boş olan belleği deneyimleri sayesinde dolmaya başlar. Boş olan “levha” bilgiyle dolmaya başladıktan sonra bilgi “varlığı” getirir. Önce kendi varlığını, sonra çevresini en sonunda da uzak olan varlığı (kaynak) bulma yolunda bir erginlenme yolculuğuna çıkar. Romanın sonunda “kaynağını” bulmak için uzay yolculuğuna çıktığında aslında töz’ü (kendi içinde var olanı) aramaya çıkmış olur. Spinoza felsefesine göre Tanrı töz’dür ve zorunlu olarak bir Tanrı vardır. Romanın başlarında kitap kurdu bilgiye ulaştıkça varlığı, zamanı ve en önemlisi Tanrı’yı sorgulamaya başlar. Edindiği bilgiler ve buna bağlı olarak ulaştığı cevaplar her zaman daha fazlasının olduğuna işaret eder. Bu konuyu Cihat (2001, s. 98), “Spinoza’da hatırlanacağı üzere töz olarak Tanrı’ya, Yayılım ve Düşünce sıfatları aracılığıyla açıklıdır. Bu iki sıfattan Düşünce ile evreni tanırız. Düşüncenin düzeni ile eşyanın düzeni aynıdır. Bu nedenle Yayılma, değişerek hareket ve durgunluğu; düşünce de değişerek zekâ ve iradeyi oluşturur.” şeklinde ifade eder. Romanında sonunda kitap kurdu “kaynağı” aramak için güneş sisteminin dışına kadar uzanır. Romana ismini veren ve romanda üzerinde özellikle durulan diğer bir konu “zaman”dır. Kitap kurdunun (açık bir şekilde insanı temsil etmektedir) kısa yaşamı, sınırlandırılmış bir zamanı veya süreyi temsil ederken Tanrı sonsuzluk boyutunda yer alır. Kitap kurdunun bir noktadan sonra evren “benim algılayabileceğimden çok daha fazlasıdır” demesi mevcut bilgisinin aşkın olanı kavrayamamasından kaynaklanır.

Romanın bir diğer önemli teması ise “özgürlüktür”. Ancak bu özgürlük mevcut bilginin yorumlanması sınırını aşmamaktadır. Kitap kurdunun özgürleşmek adına attığı her adımda karşısına daha büyük ve algılanması daha zor bir boyut çıkar. Edindiği bilgilerin sınırlı oluşu bütünü kavrama yeteneğinin önüne geçer. Kitap kurdunun hareketlerinde yine Spinoza’nın özgürlüğe bakış açısıyla uyumlu bir eylemlilik görülür. Çevresindeki dünyayı kavrayabilen, toplumuna göre daha yüksek bir algı düzeyine çıkan, duygularını kontrol edebilen kitap kurdu, “özgür bireyin” Spinoza’daki karşılığıdır. Hegel’in felsefesi açısından bakıldığında da kitap kurdunun özgürlük yolculuğu büyük oranda benzerlik gösterir:

[Hegel’e] göre, bütün varlığın temelinde Geist (Tin) vardır. Varlık, Tinin açılımıdır. Tin, varlığın hem tözü, hem de öznesidir. Dışsal olan doğa dünyası, yalnızca onun bir görünümü, yani nesne haline gelmiş şeklini ifade eder. Tinin özü, özgürlüktür. Kendi özgürlüğünü zamanda ve insanlığın rasyonel gelişiminde gerçekleştiren Tin, ilk basamakta kendinde, yani açığa çıkmamış, kendini gerçekleştirmemiş imkanlar toplamıdır. İkinci basamakta, doğaya açılarak kendine yabancılaşmıştır. Üçüncü ve son basamakta ise, tekrar kendisine döner ve kendisini tamamlar (Saygın, 2018, s. 28).

Zamanın Bittiği Yer romanına iki farklı bakış açısından yaklaşmak mümkündür. Bütüncül olarak bakıldığında insan-bilgi-varlık-Tanrı gibi temaları işleyen felsefi bir romanken diğer yandan daha özelden, insanlığın dünyada yükselişini/ilerleyişini ele alan sembolik bir eserdir. Kitap kurdunun okumayı öğrendiği, yani bilgiye ulaşımının kolaylaştığı noktadan sonra Eryümlü, “varlık” kavramını işlemeye başlar. Çünkü dil/düşünce edinimi beraberinde tanımlamayı ve algılamayı getirir. Böylece kitap kurdunun (insanın) evreni tanımlama, bilgiyi depolama ve yeni bilgilere ekleme süreci başlar. Saygın’ın (2018, s. 25) da ifade ettiği gibi, “Zira bir şeyin var olduğu yargısına ulaşabilmek, ona dair bir tanım yapabilmeyi gerektirir.” Ayrıca, Spinoza açısından, bütün bilgilerimizin temel amacı, evreni bir ‘bütün’ olarak kavramak ve anlamaktır (Cihat, 2001, s. 162). Edindiği bilgi nedeniyle içinde doğduğu kitabı terk edip “dış dünyayı” algılamak için çıktığı yolculuk kitap kurdunun kendi sınırlarını aşır “evrenin sınırlarına” doğru yaptığı bir yolculuğa dönüşür. Romanın sonunda uzaya ulaşmayı başaran kitap kurdu, insanlık için de henüz bilinmez olanı aramaya gider:

¹ Bilginin duyumlar sayesinde ve deneyimle kazanılabileceğini öne süren görüş.

Kimse bilmese de, dünyamızdan biri kaynağını aramaya gidiyor. Bulursa belki yalnızca bulmuş olacak. Ama bulmuş olacak. 'Öyle malum oluna, vesselam.'² (s. 98).

Romanın okur açısından ilgi çekici kılan bir diğer özelliği ise varoluşa dair soru ve cevapları (kendi düşünce sistemine göre) vermesidir. Bir düşünce okulu olarak varoluşçuluk insanın doğasını, amacını araştırır. Bu görüşe göre insan, dünyaya geldiği andan sonra kendi anlam ve amacını belirlemelidir. Böylece birey, kendi özgürlük ve sorumluluğunu gerçekleştirmekle yükümlüdür (Heidegger, 2011 ve Sartre, 2010). *Zamanın Bittiği Yer*, yazarının bilinçli bir saptırmayla yarattığı kitap kurdu karakteri üzerinden varoluş sorularını işler. Varoluş felsefesi, insanın kendini sorgulaması ve varoluşunu anlamlı kılmaya çabasının geldiği son noktayı ifade eder (Çoşkun, 2015, s. 80). Bu bakımdan, insanın varoluşsal özgürlüğü kendi seçimlerinin, eylemlerinin bir sonucudur (Çoşkun, 2015, s. 101; Toprakkaya ve Urtekin, 2022, s. 280). Kitap kurdunun çıktığı bilişsel yolculuk tam olarak kendini gerçekleştirmek amacını taşır. O, bilgiye ulaştıktan sonra zamana da ulaşmak ister. Zamana sahip olma insana özgü ve kesintisizdir. Diğer yandan insan içinde bulunduğu anı bilerek, sıkışmış olarak ve sorgulayarak yaşar (Karakaya, 2010, s. 60). *Zamanın Bittiği Yer*'de Eryümlü, sorgulayan, hareket eden, düşünen insanın yolculuğunu; topluluğunu terk ederek gerçeği, hayatın anlamını ve varoluşun amacını arayan bir kitap kurdunun bakış açısından anlatır.

Zamanın Bittiği Yer

Zamanın Bittiği Yer, küçük bir kitap kurdunun bakış açısı kullanılarak varlık, yaşam, ölüm, sevgi, inanç, toplumsal normlar, kaçış, özgürlük, zaman ve kendini gerçekleştirme kavramlarının işlendiği sembolik bir romandır. Roman birinci bölümde yediği sayfaları okumayı öğrenmiş olan kitap kurdunun henüz bilmediği bir boşluğa kapı (delik) açmasıyla başlar. Bu yeni dünya karşısında hissettiği tek duygu korku olur. Bilinmezliğin ve bilgisizliğin neden olduğu bu duygu gerçekte "tıkanmışlığın" bir sonucudur: "Bilemiyordum... Ama bir kapı... Benimkinden başka bir dünyaya açılan bir çıkış keşfettiğim belliydi de, ötede ne vardı? Neresiydi orası? Beni titreten, gözlerimi oyarak yakan o yerde yaşayabilir miydim? Ya da yaşamam gerekir miydi?" (s. 12). Tıkanmışlık, kitap kurdunun mevcut şartlardan ve kendi toplumundan kaçışının gerçek nedenidir. Romanın ilerleyen bölümlerinde daha iyi anlaşılacağı üzere o, bilgisizlik ve sıradanlıktan kaçır. İlk başta okur kitap kurdunun kendi iç sesiyle olan hesaplaşmalarını duyar. Eser boyunca devam eden bu iç hesaplaşma Eryümlü'nün romanın satır aralarına yerleştiği düşünce/fikir evrenini yansıtır:

"Yok ben bu işi beceremeyeceğim," dedim kısık bir sesle.

"Elbette beceremezsin. Bir kitap kurdusun sen. Ne işin var boyunu aşan işlerde?" (s. 15).

Romanın sonuna kadar hemen hemen yalnız olan kitap kurdu için iletişim kurabileceği tek kişi yine kendisidir. Birinci bölümde, karakterle ilk temas onun okumayı öğrenip kendi yoluna gitmeye karar verdiği zamanda olur. Daireler çizmekten vazgeçip düz bir yolda ilerlemeye başlayınca içince bulunduğu kitabın sonuna gelir:

Ve birden... ama birdenbire, her şey yerli yerine oturdu. Karşımdaki karmaşa kitap sıralarıydı. Evet! Evet! Kitaptı o gördüklerim. Bir kitaplıktaydım ben. Hem zaten başka ne olabilir, nerede olabilirdim değil mi? Benim dünyamın devamı, bütünüydü dışarı (s. 18).

"Gir ulan içeri!" (s. 19). Kitap kurdunun kitaptan çıkmasına izin vermeyen "karanlık öfkenin" sesidir. Bir fare olması muhtemel bu canlı kitap kurtlarının doğdukları kitaplardan çıkmasına izin vermez. Kitap kurdunun açtığı delikten çıkıp diğer kitaplara ulaşmasını engellemeye çalışır. "Niye kimse bana yumurtadan çıktığım için kızmamıştı da, kitaptan çıkıyorum diye o karanlık öfke üzerime yıkılmıştı?" (s. 21). Karanlık öfke, romanda çok az yer almasına karşın, toplumsal sınırları koruyan veya kurallar koyan imgesel bir canlıdır.

Kitap kurdunun geri dönmesine neden olan duygu korkudur. Açtığı delik karanlık öfke tarafından kapatılınca tanıdık karanlığı ile baş başa kalır. Düşünebildiği tek şey, "Bilmiyorum. Bir şey bilmiyorum artık." (s. 22) olur.

² Romanda metinlerarasılık (Aktulum, 2000) açısından değerlendirilebilecek üç kaynak alıntı tespit edilmiştir:

Birincisi: "Öyle malûm oluna vesselam" (s. 98) Şiirin orijinal hâlinde **öyle** yerine **şöyle** kelimesi vardır: "Şöyle malûm oluna vesselâm" Piri Reis (1973). *Kitâb-ı Bahriye*. Haz. Yavuz Senemoğlu. Tercüman Gazetesi Yayınları. s. 23.

İkincisi: "Nazım usulcacık okşar kelebeği, yanar elleri..." (s. 92) Şiirin orijinal hâlinde **kelebek** yerine **vapur** kelimesi vardır: "Nazım usulcacık okşar vapuru, yanar elleri..." Ran, N. H. (2008). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 1609 (27 Mayıs 1957)

Üçüncüsü: Zamandan mı korkmalı,

Korkmaktan mı korkmalı?

Bu saatin seslerini kim susturabilir?

Ne dersin, seslerin rengini kim bilebilir? (s. 97) Cüneyt Vardar

Romanın ikinci bölümü zamansal olarak geriye dönüşle başlar. Açtığı delikten dışarıya çıkamayan kitap kurdu, karanlık ve can sıkıntısı içinde beklerken “Çocukluğum geldi aklıma” (s. 23) dedikten sonra yumurtadan çıktığı andan başlayarak olayları ve gelişmeleri anlatmaya başlar. İlk önce aile kavramı üzerinde durur. Dışarıdan bakıldığında aynı gibi görünen ancak her biri farklı olan onlarca kardeşinin varlığından bahseder. Onlarla birlikte olmaktan onların yanında olmaktan ve onlara temas etmekten mutludur. Lakin bir içgüdü olarak “açlık” onu karanlık “dehlizlerde” yemek aramaya yönlendirir. İçinde bulunduğu kitabın sayfalarını yemek ve sonunda kardeşlerinin bulunduğu oyuğa dönmek gibi tekdüze bir yaşamı vardır. Zamanla büyür ve ilk cinsel dürtülerini fark etmeye başlar. “Hele o kalabalığın içinde öyle bir tanesi vardı ki... Offf! Of ki of! O ne tendi ondaki, o ne koku, o ne endamdı öyle. Onun yanına yaklaşınca bayılacak gibi oluyor, dokundukça garip garip birtakım duygular yeşeriyordu içimde” (s. 25). Bu ilk temas ve arkasından gelen sıkılmışlık duygusu kitap kurdunu içinde bulunduğu topluluktan uzaklaştırmaya başlar. Diğer tüm kurtları “sıradan aptallar” olarak tanımlar. Oyuğundan çıkıp gitmek ve bir daha dönmek düşüncesiyle uğraşırken aklına, “Büyük Üstadın” sözleri gelir. “Evinizi sevin, çocuklarım. Sakın kopmayın buradan.” (s. 26). Üstat kavramı romana yerleştirilmiş bir diğer sembolik değerdir. Toplum içindeki farklı düşüncelere sıcak bakmayan, topluluktaki bireyleri “kıt” bilgisiyle durduran ve korkutan bir karakterdir. Bir sonraki aşamada Üstat karakteri inançlar bağlamında da kitap kurdunun karşısına çıkar. Kitap kurdu verdiği karardan dönmez ve ilk kez tek başına bir karar vererek kendi büyük “yolculuğuna” çıkar.

İlk başlarda oyuğuna geri dönmeden daha geniş daireler çizerek zamanını geçirir. Ondaki kırılma noktasını ise bir tesadüf oluşturur. Kağıtları yiyerek açtığı delik bir başka kitap kurdununkiyle çakışır. Kendisini “bir dünya güzeliyle” karşı karşıya bulur. Onunla olmak, onun yanında olmaktan başka hiçbir şey istemez. Ama en sonunda dışı kitap kurdu “oyuğa dönmek” isteyince yolları bir daha kesişmemek üzere ayrılır. Bu ayrılış yarım kalan büyük yolculuk fikrini tekrar tetikler. Kitap kurdunun iç sesi yeniden karşısına çıkar: “Ben neden herkesten ayrı olmak için bu kadar uğraşıyordum ki?” (s. 29) sorusunu takiben artık bu mekânda kalmak istemediğine karar verir ve daireler çizmeden “burnunun dikine basıp gider”. Öfke, korku ve yalnızlık en temel duyguları olur. Bu duygular ile açtığı tünel sonunda kitap kapağına denk gelir. Artık yeni ve bilinmez bir dünyanın eşliğindedir: “Daha önce hiç aklıma gelmeyen, ‘benim kitabım’ rahatlığından ve onun bana kendini hissettirmedeği korunmuşluğundan kopmak üzere[dir.]” (s. 31). Yeni ve farklı bir tada sahip kitap, kitap kurdunun kendi oyuğuna bağlayan görünmez iplerden kurtulmasının anahtarıdır: “Yalnızca bir sınırı geçmeyi göze almak gerekiyordu onu bilebilmek için.” (s. 34). Kitabın sayfalarını yerken her lokmada vücudunda bir değişikliğin olduğunu fark eder. Ağzındaki tat önce bütün bedenine yayılmakta ardından da tekrar kafasının içinde toplanmaktadır. Her lokma bir öncekine eklenerek küçük kitap kurdunun beyninde tarifi zor anlamlar oluşturmaya başlar. Kitap kurdu okumayı öğrenir. Böylece, “Yaşamın tekdüze gidişine adını koyamadığı bir takım başka duygular girmiş.” (s. 34) olur. Sıradan bir kitap kurdu olarak dünyaya gelse de okumayı öğrenmesi onun için yeni ve farklı bir dünyanın kapılarını açar.

Azimle bütün kağıtları ısırp her birinden yeni bilgiler öğrenir. Artık diğer kitapların tadını (içerdiği bilgiyi) ısırp öğrenmek için istekli ve sabırsızdır:

Çok garipti. Okudukça kitaptakiler bende birikirse, ben okuduklarıma dönüşmüş olacaktım. Bendeki ben onlar olacaktı. Hani ben, ben olmak için çıkmıştım o yola? Giderek okuduklarıma dönüşürsem, ben ne olacaktım?

Sorular bir yere götürmeyecekti beni. Ne olacağını yaşayıp görmem gerekiyordu (s. 36).

Yeni kitabın içinde kendi doğduğu kitaptakine benzer delikler görünce orada da bir kurt topluluğunun olduğunu anlar. Dehlizlerde ilerleyince az sayıda ve kendisine göre oldukça küçük bir toplulukla karşılaşır. Bu karşılaşma onda umut diğerlerinde ise korku yaratır. Karşılaştığı bu yeni topluluk onun karşısında çok sıradan ve bilgisiz kalır. Ne yaşadıkları yerin bir “kitap” olduğundan ne de başka kitapların varlığından haberdarlardır. Karşılarına çıkan oldukça iri bu yabancıların onlara çıktığı “yolculuktan” bahsetmesi ise tamamen havada kalır.

Romanda üzerinde dikkatle durulan “Üstat” kavramı bir kez daha karşımıza çıkar. Kitap kurdu karşılaştığı topluluğun üstadıyla görüşmek için karanlık dehlizlerin sonuna kadar ilerler. Diğerlerine göre daha bilgili olan Üstat, ilk etapta anlaşılabilir biri gibi görünse de kısa sürede onun da bilgisiz olduğu ortaya çıkar. Doğduğu kitapla buradakiler arasında çok da büyük bir fark yoktur. Kabullenilmiş tekdüze yaşamları kitap kurdunun kaçtığı yerle aynıdır. Bir farkla bu kitaptaki Üstat’tan bazı yeni kavramlar öğrenir:

“Anlamıyorum seni,” diye yineledi o, neden sonra. “Niye başka tatlar aradığını gerçekten anlamıyorum. Doğduğum kitabı neden sevmediğini...”

“Sevmedim değil yetmedi,” diyerek sözünü kestim. “Başkalarını da bilmek istedim yalnızca.”

“İşte onu anlamıyorum,” dedi o, öfkelerini dizginlemeye çalışarak. “Yetmeli. Doğduğu yer yetmeli bir kurda. Herkes senin gibi dolaşmaya kalkarsa kargaşa çıkar. Onun için doğduğumuz yerde kalıp orayı sevmeliyiz hepimiz.”

“Sev, deyince sevmek olur mu, Üstat? Sen nasıl, sev diye buyurabilirsin birine?”

“Zorunlusun. Varolmamızın amacı zorunluluklarına uyan iyi birer kurt olup, Büyük Mutluluğa hak kazanmaktır. Nereden çıkarıyorsun o, yok farklı tatlanmış, yok hepsini bilmeklermiş? Bir tat varsa, bir amacı vardır onun. O amaç senin de amacındır. Bu yüzden başka bir yere gitmeyi istemezsin. İstememelisin. Başka bir yerde yaşaman gerekseydi, orada yaratılmış olurdu.” (s. 40).

“Büyük Mutluluk” ve “var olmanın amacı” kitap kurdunun" zihnini zorlayan yeni kavramlardır. O ise yaşamı “güzel bir rastlantı, sıradan bir sevinç olarak” gördüğünü ifade eder. Romanda bireyin tinsel sorgusunun başladığı noktaya gelmiştir. “Büyük Mutluluk” nereden başlamaktadır, sınırlarını kim veya ne belirlemiştir, “[Onun] için önceden bir yaşam mı çizilmişti[r]?” (s. 41), “Var olmanın amacını kim belirlemiştir?” gibi soruları kitap kurdu anlamlandırmaya çalışır. Üstat’ın cevapları ve tavrı onun da bu konuda bir şey bilmediğini gösterir. Bulduğu kitaptan hiç çıkmamış, “ötede” ne olduğunu görmemiş, hatta hiç merak etmemiş Üstat, kitap kurdu karşısında oldukça bilgisiz kalır. Yapabildiği tek şey bildiği dar kalıplarda kitap kurdunu tutmaya çalışır:

“Kurt olmanın sınırını aşamazsın.”

“Daha önce başkalarından da duydum bunu, ama gördüğün gibi aştım. Sınırların aşılabileceğini biliyorum ben. Bir şey söyleyeceksen, bilmediğim şeyler söyle bana.”

“Sınırı aşmakla bir hata yapmışsın. Artık dur da, başka hatalar yapma.” (s. 41).

Üstat’ın bilgisizliği karşısında şaşkınlığa düşen kitap kurdu, tek çarenin oradan bir an önce uzaklaşmak olduğuna karar verir. Kitap kurdunun bu karşılaşmadan aklında kalan en önemli kavram ise “ölüm” ve Üstat’ın vadettiği Büyük Mutluluk olur. Hayatında ilk kez ölümü düşünür:

Ölmek... Benden geçen günlerin biriktiği yer... Doğumla arasında bir de yaşamak vardı, ölüm kadar kesin olmasa da. Ne kadar süreceğinin, nerede biteceğini, nasıl geçeceğini bilmediğim belirsizliklerle dolu bir yumaktı yaşamım. Anamla babamın ölümsüzlüğe uzattıkları köprülerdik kardeşlerimle ben. Bizimle yaşıyor, ölüme bizimle direniyorlardı, yaşayıp yaşamadığını bile bilmediğim anam babam. Yaşamın manasındaydı ölüm, kabul. Yaşamın içindeydi korkusu hep, ama sevginin mayasında korku yoktu. Olamazdı. Ölüme korkuyla hazırlanmak... Bir yere kadardı korkunun hükmü. Ötesi beklenen ölümdü zaten. Ve ölümün de ötesine korku eklemek... ‘Büyük Mutluluğu hak etmezsin sonra!’ Ve günlerin dolmasını o korkuyla beklemek... (s. 43).

Eryümlü’nün roman boyunca kitap kurdunu düşünsel bir araç olarak kullandığı görülür. İnsanın varlık felsefesine dair en temel sorularından olan ölüm ve sonrasına kendi yorumunu katar. Yaşamın belirsizliği karşısında ölümün bir anlamının olmadığını ifade ederken diğer yandan bu belirsizlik içinde ölümlü olmanın korku veya kaygısıyla ömür sürmenin birey için doğuracağı çöküntüyü anlatır. Romandaki Üstat karakterleri özellikle inançlar bağlamında değerlendirilmesi gereken sembollerdir. Birey karşısında hem toplumsal hem de dinî otoriteyi temsil ederler. Öğrendikleri ile içinde bulunduğu dünyayı daha geniş bir açıdan görebilen kitap kurdu için bu otorite artık son bulur. “Sen buraya kadarmışsın.” (s. 43) diye düşündükten sonra yeni kitapları keşfetmek için sayfaları ısırmaya başlar. Her ısırdığı lokmada geçmişte Üstat’a karşı duyduğu “korkunun” ne kadar yanlış ve gereksiz olduğunu tekrarlar. O artık başka Üstatların, başka kitapların varlığından haberdardır. Geride bıraktığı o küçük toplulukların “zevzekliklerinden, boyun eğişlerinden, korkularından” öğrenir. Toplumun kabullendiği dayatmaların kaynağı olarak Üstatları görür. Bu dayatmaların kaynağında korku ve güç vardır ona göre. Kendisi de öğrendikçe güçlenir ve sonunda bu güç ile Üstat’a dönüşmekten korkar.

Bilmek kitap kurdunu “özgürleştirir” ancak bu özgürlük alanı o kadar geniş bir hal alır ki bu sefer de kitap kurdu içinde olduğu büyük boşluktan korkmaya başlar. Özgürleşmek için çıktığı yolculuk onu tek başına bırakmıştır. Geride bıraktığı toplumuna dönemeyecek kadar farklılaşmış, daha ileriye gidemeyecek kadar yalnızlaşmıştır. Karanlık dehlizlerde tek başına kendi iç sesiyle hesaplaşmaya başlar:

Korkularımın benim aramda duran, hani özgür olabildiğim o boş alan, ben farketmeden ne kadar büyümüş meğerse. O serbest alanın büyümüşlüğü sanırım bende her şeyin üstüne çıkabilme fikrini doğurmuştu. Ve ben galiba, o alanın bana sağladığı esnekliği yeter bulup, boşluğun daha da büyümesini durdurmaya çalışıyordum. Korkmuştum. Özgürlüğümün o kadar büyümesinden korkmuş olmalıydım. Ki aslında o korku, gidişimin özüne de, nedenine de tersti.

“Sen ters kalmadın merak etme. Hâlâ kendi doğrultuna sadıksın sen. En azından, doğrultunu sorgulayacak yürekliliğini yitirmedin henüz.” (s. 48).

Kitap kurdu yeni bir eşğin sınırındadır. Devam etmekle geri dönmek arasında korku ve tıkanmışlık hissiyle mücadele eder. Geriye dönmek kaybetmeyi kabul etmektir. Bu, istediği son şeydir. İleriye gitmek, yola devam etmek için ise gerekli bilgi ve tecrübeye sahip değildir. Kendisinden önce kaç kurdun bu eşikte kaldığını düşündükçe zihnindeki belirsizlik artar. Ancak yola devam edebilmek için gerekli en önemli bilgiye sahip olur: “var olduğunu” bilmek. Bu varlığın kendisine “nasıl” geldiği bir bilinmezliktir. Bir gün kendisinden alınacağını da farkındadır:

Bildiğim tek şey, var olduğumdu. Ama o varoluşa da tutsak olmak niyetinde değildim. Kendi yaşamımın bile boyunduruğuna girmemeliydim. Varlığım benden habersiz ulaşmıştı bana, ama benimdi artık. Taa ki benden istemeden alınana kadar. Ben hükmedebilmeliydim ona. Ölüme hükmetmek, ölümsüzlüğe sahip olmak istediğim gibi... Her nasılsa yaşadığım için değil... Yaşam avuçlarımda bir silahtı ve tek amacı beni yapmaktı. İsteklerim, hedeflerim, seçimlerimle yaşamın o kendiliğinden akan deresinden çok daha güçlüydüm ben. Çünkü o derenin yolunu değiştirebilme gücüm vardı (s. 48-49).

“Ölüme hükmetmek”, “ölümsüzlüğe sahip olmak”, Bauman’ın (2000) aklın en büyük yenilgisi olarak ifade ettiği “ölüm” ve insanda esas olanın “ölümsüzlüğe” ulaşmak olduğu tezinin bir yansımasıdır (s. 25). Yola devam etmek için kendi tesellisini oluşturan kitap kurdu, çevresindeki dünyanın kendisinin anlayamayacağı kadar büyük olmasının kaygısını yaşar. Okumak, öğrenmek ve daha geniş düşünmek ona sınırsız bir özgürlük alanı oluşturur. Bu özgürlük, korku ve kaygıların yanı sıra kendi benliğini bulmasının anahtarıdır: “O ipini koparmış ‘ben’in tüm mutluluğu özgürlüğünde[dir.]” (s. 49). Kitap kurdu, son bir kararla tekrar kitapları okumaya başlar. Bu sefer daha yavaş ve anlayarak sayfaları ısırır (okur). Tarih, coğrafya, dünya, ülke, insan, sayı vd. birçok kavramın arasına sıkışır. Sonunda, ulaşmaya çalıştığı anlam bütünüün kavrayamayacağı kadar geniş olduğunu anlar:

Olduğum yerin ne ötesine geçebiliyor, ne de geri dönebiliyordum. Okumayı inatla sürdürmeye çalışıyordum, ama sezgiler, varsayımlar, olsa olsalarla kıvrılacak iş değildi o. İstemek de bir işe yaramıyordu. O zamana dek, başka tatları öğrenmek, hepsini bilmek gibi ahmaklıklarla gözümü boyamışım. Ben-merkezci düşlerime yetiyormuş o salakça ukalalık. Ama sonunda karşıdakinin, saflığın yenmeye yetmediği bir canavar olduğunu görmüştüm. Olmuyordu. Dünyayı azıcık malzemem ve ufacık aklımla yeniden kurmaya çalışmak hiç de keyifli değildi. Hatta anlamsız ve aptalcaydı (s. 52).

Kitap kurdunu içinde bulunduğu çıkmazdan kurtaran şey bir matematik kitabı olur. Umudunu kaybedip okumaya son verdiği bir anda geçtiği matematik kitabı yaşamında yeni bir yol izlemesinde rol oynar. “Büyülenmiş” olarak kitabın sayfalarındaki bu “yeni dünyayı” anlamak için hırsıyla sayfaları ısırır. Isırdıkça da matematik “giderek gözünde kutsallaşmaya” (s. 54) başlar:

Aradığım doğru-güzel ya da güzel-doğru o olmalıydı. Yalınlıktan gelen sadeliği, kendi kuralları içindeki doğrulardan kaynaklanışı, yanlışa yer olmayışı... Güzeldi. Kusursuzluktu. Mükemmelliği. Evet, sonsuza doğru büyüyen açılan bir büyüydü sanki (s. 54).

Spinoza, felsefi çalışmalarında matematik özellikle de geometri temelli bir yöntem uygular. *Zamanın Bittiği Yer*'de kitap kurdunun özellikle matematik kitabına denk geldikten sonra evrene bakış açısının değişmesi doğrudan Spinoza düşünce yapısıyla paralellik gösterir. Yine romanın ana teması olan “özgürlük ve zorunluluk” kavramları Spinoza’nın temel felsefesiyle bağdaşır. Kitap kurdunun matematiği keşfetmesiyle aklında daha karmaşık sorular oluşur. Bu sefer de varlık ve hiçlik kavramlarına odaklanır. Doğumundan önceki hiçliği, kendi varlığını, ölümünden sonraki hiçliği sorgulamaya başlar: “Sıfır hiçin adıydı. Ve ben vardım. Gerçi bir zamanlar yoktum ama onu bilmiyordum. Olduktan sonra ben, çevremdeki kâğıtlar ve başka kurtlar hep olmuştu. Hiçlik hiç olmamıştı.” (s. 54). Bu noktadan sonra kitap kurdu pek çok kitaba daha girer. Her kitapta insana, dünyaya, evrene, tarihe dair bilgiler öğrenir. Diğer canlılara ait bilgiler, özellikle kendi türüne ait olanlar onu çok şaşırtır. Kendisinin “önemsiz bir haşerat” olması biraz canını sıkırsa da kendi türünden çokça ileride olmasında teselli bulur. Tüm okuduklarından sonra evreni düzende tutan bir “dengenin” varlığını düşünmeye başlar: “En sıradan olaylar bile öylesine kendiliğinden bir denge parçasıydı ki, bana inanılmaz gelen işte o mekanizmanın kendisiydi. Bir de, dengeye hükmedenin yalnızca kendisi oluşu... Ve varoluşun çarkları...” (s. 55).

Denge, doğa, evrim, değişim, yok oluş kavramları arasında, tüm dengeyi tehlikeye sokan bir canlı türünü de tanıma fırsatı bulur: İnsan. Kitap kurdunun kısıtlı imkânlarıyla öğrendiği “denge”yi tehdit eden ve bir yok oluşa hazırlayan tek canlı insandır:

Doğanın evrimsel deneyleri hâlâ sürüyor, ortaya bir takım yeni türler çıkarken, bazıları da fosil olmaya postalanıyordu. O ayıklama çarkının dönüşü çok uzun sürüyordu, ama yanbaşında çok büyük bir tehlike bekliyordu hepimizi, insan. O dengedeki pek çok dişliyi değiştiriyor, istediği türleri bırakıp, istemediklerinin köklerini kazıyan yapay bir ayıklamayla

dengeyi kendisiyle oynuyordu. Kendiliğinden milyonlarca yıl sürecek evrimlerin süresini kısaltıyor, ya da oluşumla oynayıp yepyeni türler ekliyordu çarkın içine. Pek çok türün yaşam terazilerinin insanda oluşu korkunçtu. O evrim oyuncağı Üstatlarınkinden çok farklı, tüm canlıların yazgılarına hâkim olma gücünü veriyordu ona. Ve gelişme bir şekilde kendini yaratıp geliştiriyor, değişimin çarkını kimse durduramıyordu. Kendilerinin bile engel olmadığı bir yokoluşu konuşuyorlardı insanlar da. Benim içinde olduğum kitaba ilaç sıkılmamasını dilemem gibi...

O kadar ince bir iple bağlı olduğum yaşamıma başkalarının karar veri oluşu çirkindi, ama gerçektir (s. 56).

Kitap kurdunun/insanın mücadelesinin temelinde varoluş problemini çözme isteği vardır. O, her adımda kendi potansiyelini açığa çıkarır ve beklenmedik bir şekilde hızla arttırır. *Zamanın Bittiği Yer*'de de anlatıldığı üzere bütün bireylerin bu potansiyele sahip olması beklenemez. Kitap kurdu, ulaştığı bilincin sonunda kritik soruları sormaya başlar:

Ne var ki, yaşıyor olmak bir olağanüstülüktü. Bir tuzağın içinde olsa bile... Hatta, özellikle o tuzağın içinde olmak yaşamı daha özenir, daha çekici kılıyordu. Hiç yaşamayabilirdik. Evet, hiçbirimiz yaşamıyor olabilirdik. Yaşam hiç başlamayabilirdi.

Neden yaşıyorduk?

Bu tür 'neden'lerin hiçbirine yanıt yoktu. Yalnızca 'nasıl'lar bir ölçüde anlaşılıyordu ama, onlar da daha tam çözülememişti. 'Yaşam nasıl oluştu?' haydi hemen 'Tek hücreli canlılar,' deyin bakalım! Hepimiz belli miktarlarda kimyasal madde kümesiyiz. Haydi yapın bakalım! En basit bakterinin oluşup türünü sürdürecektir kalıtsal özellikleri edinebilme olasılığı trilyonda bir, yani hemen hemen sıfır. Ama varız, değil mi? Varız ve yaşıyoruz (s. 56-57).

Yaşam söz konusu olduğunda 'neden'ler bilim açısından bugün de yanıtsızdır. Bilim ve inanç sistemleri bu nedenleri açıklamak için çaba sarfederken, bulunabilen sonuçlar yukarıda da değinildiği gibi 'nasıl'ların cevaplarından öteye gidememektedir. Doğum-Yaşam-Ölüm çizelgesinde tek gerçek olan "zamandır". Çünkü zamanın canlılar için "ölüm" gibi bir sonucu vardır. İnsan açısından ölümün bilinmezliği, yanıtı arayan sorular arasındadır. "Ölüm son fenomenidir, aynı zamanda da fenomenin sonudur." (2006, s. 62) diyen Levinas gibi kitap kurdu da "zaman" ve ötesi hakkında kesin bir sonuca ulaşır: "Ancak tarih bir akışı anlatan bir fotoğrafı. Sonuçları belirleyen de zamanın kendisiydi." (s. 57). Tüm cevapları zamanda bulacağını düşünür. Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde daha net ifade edeceği gibi bir canlının yaşam süresinde bu gerçekliği algılamasının imkânsızlığını da fark eder. "Zamanın akışı, özellikle geçmişin değiştirilemeyeceği matematiksel bir hava veriyordu tarihe." (s. 57). Okuduğu kitaplardan öğrendiği tüm insanlar, kendisinden önce "bilinmezliklere" açıklama getirmeye çalışmış ve yine her biri kendisinden öncekilerin bilgilerine eklemeye yaparak bütüne olmasa da belirli noktalarda cevaplara ulaşmışlardır. Tüm öğrendiklerini kendisinden öncekilere borçlu olduğunu anlar. Elde ettiği birikim onu başka bir fikre yönlendirir: Yaşam bir "kaynaktan" çıkmıştır. "Her şey giderek birbirine bağlansa da ben bir konuya saplanıp kalamıyordum. Yaşam bir kaynaktan çıkmıştı, ama onu tek sesli anlayabilmek olanaksızdı. Tarihe olup bitti gözüyle bakamıyordum." (s. 59). Kaynağa ulaşmak, onun anlamlandırmak için yetersiz kaldığının farkındadır. Bu yetersizlik onda yeni sorular doğurur: "Öyle okuya okuya, daha nereye kadar gidecektim? Ben ne olacaktım? Bir şey olmak zorunda mıydım? Benim bir nedenim... varolma nedenim... var mıydı? Yani ben niyeydim, arkadaş? (s. 59). Bu sorular zihnini yorsa da sonunda sadece kendisi için değil tüm canlılar adına bir amaca ulaşacaktır.

Kitap kurdu için ulaştığı bu yeni eşik, zamanı, yaşamı, ben'i sorgulamaya dönüşür. Bu sorgulama sürecinde kendisini yetersiz bulması "gönülsüzlüğe" götürür onu. Tüm yaşamı anlamlandırma, tüm anlamlara ulaşma yetisinin olmadığını fark eder. Geriye -ailesine- dönme isteği zaman zaman aklına gelse de düşünen bir beyinle onların arasında kalamayacağını bildiğinden artık bunun mümkün olmadığını emindir. Bir yerde "ölüp" geriye hiçbir şeyinin kalmayacağını, yok olacağını düşünmeye başlar. Kitaplarda karşılaştığı Üstatlar aklına gelir. Onlar diğer kurtların kendi yollarını bulmalarını engelleyen en önemli otoritedir. Diğer kitapların varlığından haberdar olsalar da onlara gitmeyi tehlikeli bulurlar. Kitaplarındaki herkesi kendilerine "mahkûm" etmeleri bir noktada kendi egemenliklerini sağlamak içindir. Kitap kurdu öğrendiklerinden sonra kendisini diğer kurtlara karşı sorumlu hissetmeye başlar. Onlara çıktığı yolculuğu anlatıp onların da kendi yollarını bulmasını sağlayabilecek güce sahiptir. Ama diğer kurtların henüz buna hazır olmadığını düşünerek her seferinde bu düşünceden vazgeçer.

Kitap kurdu yaşamının önemli bir "dönüm noktasına" gelir. Kelebek olma yaşına ulaşır. Onun için kelebek olmak "yeni bir evrene" geçmek demektir. Bedenindeki değişimlerle birlikte kendi kozasını örmeye başlar. Uyumakla uyanıklık arasındaki son evresinde, eğer geriye dönüp diğer kitap kurtlarının arasına katılsaydı ne olacağını hayal eder. Her seferinde onu Üstat olarak kabul edeceklerinin farkındadır. Ancak o, özellikle Üstat olmaktan korkar. O kendi hayallerinin peşinden kendi yolunu açarak ilerlemeyi tercih etmiş ve "kendi peygamberini ayıklamıştır." (s. 65).

Kozasından çıktuktan sonra artık kitapların içine sığamayacak bir boyuta gelir. Işığa -kutsal ışığa- ulaşmak için içinde bulunduğu dehlizi genişletir ve sonunda dışarıya çıkmayı başarır. Uçmak büyük zevk verir. Gördüğü bu yeni dünya kitaplardan öğrendiğine benzemez. İki boyutlu resimlerden üç boyutlu gerçekliğe alışması biraz zaman alır. Gördüğü her şey onun için yenidir. Yeni bir boyut, yeni bir evren, renkler, şekiller hepsine alışması biraz zaman alır. Kitapların arasında bir süre uçtuktan sonra açık bir pencerenin önünde durur. Geride bıraktığı her şey “ona” aittir. Önünde duran dünya ise yeni ve korkutucudur. Ne yapacağını bilemeden bir süre bekler. Sonunda, bir kitaptan öğrendiği, “ilerlemek istiyorsan köklerinden kurtul” (s. 69) diyen Çin atasözünü hatırlayarak kendisini pencereden dışarıya bırakır.

‘Kelebeğin’ dış dünyayla ilk teması yine korku ve merakla olur. Bir süre ne yapacağını düşündükten sonra İskenderiye Kütüphanesi aklına gelir. Kitaplardan öğrendiği bu yeri bulmak için uzun bir yolculuğa daha çıkması gerekir. Önce denizi, sonra İskenderiye’ye gidecek olan “Independent”³ adlı gemiyi bulur. Uzun bir deniz yolculuğundan sonra, kütüphaneyi olması gereken yerde bulamaz. Yüzlerce yıl önce yanmış binadan geriye bir mahzen ve belli belirsiz birkaç raf kalmıştır. Kitaplardan hatırladığı kadarıyla insanoğlunun bilim karşısındaki öfkesini bir kez daha hatırlar:

Kitaplığın yanarak yıkılışı sanki gözlerimin önünde olmuştu. Alevlerin arasında onun son yöneticisi Hypatia’yı bile görebiliyordum. O dünyalar güzeli matematikçi hiçbir şey söylemeden, bağırmadan, ağlamadan alevlerin içinde durmuş, önündeki kalabalığa bakıyordu. Sonra, başını Pisikopoz Cyril’in çektiği kalabalık kadının üzerine yürüdü. Onun yırtılan beyaz giysisi, pembe-beyaz bedeninin kan ve kemik yığına dönüşmesi, yerlerde sürünüp topraklara belenmesi... Ve ardından Cyril’in azizliğe yükselişi... Yazgısı o karanlık kitaplıkla bütünleşip, sonundaki vahşetle biten gül yanaklı kadının bir parmak izi, ayak izi kalmış mıdır bir yerlerde, diye bakındım (s. 76-77).

Roman açık bir şekilde “inanç” ve “bilim” arasındaki çekişmeyi dile getirir. İnsanların inanç uğruna bilime verdikleri zarar İskenderiye Kütüphanesinin başına gelenlerle anlatılmaya çalışılır. Ulaştığı bu noktada beklediğini bulamaması kelebeği hayal kırıklığına uğratar. Yeniden amaçsız bir duruma düşer. Kütüphanenin yıkıntıları arasında ne yapacağını bilemeden kala kalır. Çıkan ani bir rüzgârla kelebek boşlukta sürüklenmeye başlar. Sonunda kendisini küçük bir bahçedeki ağaçların arasına saklamayı başarır. Sabah olduğunda aynı bahçede bir çöl kelebeğinin uçtuğunu görür. Çöl kelebeğinin renkleri onu büyüler. Onun gördüğü en güzel şey olduğunu düşünür. Çok geçmeden tanışır ve bu iki “özgür ruh” âşık olurlar. Kendi özgürlük yolculuklarında yolları tesadüfen keşişen iki kelebek, benzer bir geçmişi ve sorgulamayı yaşarlar. Hep daha ilerisini ve daha uzağı düşlerler. Sığındıkları bir ağacın kovuğunda, “Kim bilir şu yukarılarda neler vardır? (...) Ne çok bilinmeyi var şu küçücük, parlak noktaların, biliyor musun?” (s. 81) diyerek gözlerini uzaya dikerler. Her ikisi de kendi topluluklarının Üstat’ı olabilecekken “kendi özgürlükleri ve benlikleri” (s. 82) için yola çıkmış ve birbirlerini bulmuşlardır. Şimdi önlerinde iki yol bulunur. Birincisi birlikte kalarak özgürlüklerinden vazgeçmek; diğeri yola devam edip ulaşabildikleri son noktaya ayrı yollardan ulaşmaktır. “Herkes kendi ufku kadar özgür olabilir, (...) Ancak kabımızın alabileceği kadar... Ama ne sen benim, ne de ben senin istediği gibi özgür olabiliriz.” (s. 86) dedikten sonra, zor olan kararı verip kendi yollarına giderler. Dişi kelebek, çölde bir mağarada yüzlerce yıldır saklı kalan papirüs kitaplığına ulaşmak, onları gün yüzüne çıkarmak için giderken, ‘kelebeğin’ aklında sadece “yıldızlara gitmek” (s. 90) vardır.

Çölden ayrılıp tekrar İskenderiye’ye döndüğünde, yakılan kütüphaneden dolayı hala içinde derin bir hüznün vardır. Bu üzüntüyle sığındığı kovukta düş görür. Kitapları ısırırken (okurken) öğrendiği, birkaçının fotoğrafını gördüğü ünlü isimler bir parkta bir araya toplanır: Batlamyus, Eukleides (Öklid), Thales, Erathosthenes, Galen, Arşimet, Aristarkos, Hintli (Brahmagupta), Kepler, Newton, Chapollion, Tagore, Wagner, Bach, Kolomb, Pasteur, Nazım (Hikmet), Herakleitos, Konfüçyüs, Buda, Sokrates, Einstein. Bu ünlü isimler parkta küçük gruplar halinde konuşur, tartışır. Bilime, sanata, felsefeye yön vermiş olan bu isimler romanda tesadüfen seçilmemiştir. Kendi zamanlarından kitap kurdunun düşüne yer almaları artık bir kelebek olan kurt için yeni bir bakış açısının gelişmesini sağlar: Zaman. Zamanın bir “boyut” olduğu ve “bir boyutu varsa, bir geometrisinin de olması gerektiği” (s. 93) üzerine konuşurlar. Eğer insanlık doğru geometriyi bulabilirse, evrenin sırlarını da çözecektir. Lakin parktaki insanlar geçmişe aittir ve gelecek için yeni bir nesle ihtiyaç vardır:

Çevremdekilere baktım. Zamanın geriye döndürülemeyeceğini bile bile, İskenderiye’ye onlar için gelmiştim. Onlarla, orada olmak için... Yeter ki onların soluduğu havayı soluyayım, onların güneşi altında dünyayı göreyim, diye. Onlar beni dinliyor, benimle konuşabiliyorlardı ama, yardım edemezlerdi. O gördüklerim, onlardan bana kalanlardı. Bana kadar gelen yolun kilometre taşlarıydılar, ama yeni bir şey olamazdı onlardan.. Geleceksizlerdi. Kendilerine ve zamanlarına çakılıydılar. Zamandaki yerlerinden kıpırdamıyorlardı. Evet, sevgili Thales, sonuca ancak ben, ya da benden sonrakiler gidebilir (s. 93).

³ Bağımsızlık/Özgürlük

Her şeyin ne kadar çabuk olup bittiği ve yaşamın kısalığı kelebeğin aklına takılan yeni sorun olur. Yukarıda adı geçen insanlar, bilim tarihi açısından birer basamak olmuştur. Kendisinin de buna bir katkı sağlama isteği kelebeği 20 Ağustos 1977'de uzaya fırlatılacak olan Voyager-2 uydusuna yönlendirir. Uydunun kırk bin yıl sürecek yolculuğunu düşündükçe kendi zamanının ne kadar yetersiz olduğunu hisseder: "Zamana doyulamayacağını düşündüm sıcağın biraz kırdığı o saatlerde. Ve bir yaşama ne kadar zamanın yeteceğini..." (s. 94). Aradığı yanıtın tümünü bulamayacağını bilse de bu yolculuğa çıkmaya karar verir.

Kendini gerçekleştirmek için çıktığı yolculukta artık süreci tamamlar ve bilim adına, gelecek adına kendisine yeni bir görev verir: "O yolculukta soracağım bir sürü sorunun, bir yerde beni beklediğini bildiğim yanıtlarını aramak zorundaydım. Onlar beni kaynağa, henüz yanıtlanmamış neden'lere götürme umutlarıydı." (s. 95). Kelebeğin de bildiği üzere bu yolculuk sadece bir umuttur. Ulaşmak istediği kaynağın uzayda bir yerde olmama ihtimali de söz konusudur. Ancak kendi amacını gerçekleştirmek onun bir açıdan özgürlüğünü gerçekleştirmesi demektir:

Şimdi sanki önümde uzanan boşluğun tek sahibiyim. Aslında o boşluk benim sahibim, ama en azından burada öyle hissetmek bile büyük bir coşku, biliyor musunuz? Bir hastalık gerçi bu sahiplenme duygusu. Dünya mavi beyaz küçük bir damla gibi görünüyor artık ve ne üzerindeki ülkelerin sınırları, ne de düşmanlıklar⁴, korkular anlaşılıyor buradan. Anlamsız hatta komik geliyor orada yaşananlar, önümdeki sessiz büyüklüğe bakarken. Bir köpeğin üzerindeki pirelerin, o köpeğin sahibiymiş gibi davranması kadar komik hem de. O mavi top hepimizin sahibi, inanın! (s. 96).

Katettiği yolculuğa, ulaştığı bilgilere, farkındalığına rağmen sonuçta geldiği noktada tek bir şeyi fark eder: Bilinmezlik. İnsanoğlunun mevcut durumunu anlatan bir ifadedir. Bilgiye sahip olmak, teknolojiyi kullanma, diğer canlılara hükmetmek, uzaya adım atmış olmak vd. her ne kadar büyük ilerlemeler olsa da insanlığın evren ve yaşam karşısındaki bilgisizliği devam etmektedir. Roman, kitap kurdunun (kelebeğin) "Kısacası, hiçbir şey bilmiyorum. Küçük bir kelebeğim ben. Adım, soyadım yok. Evim, vatanım da yok. Yalnızca dünyanızdan biriyim. Hiç kimse benim burada olduğumu bilmiyor." (s. 96) sözleriyle sona erer.

Sonuç

Zamanın Bittiği Yer, temeli insan ve toplum olan sembolik bir romandır. Romanın başkarakteri her ne kadar bir kitap kurdu olsa da Can Eryümlü, klasik toplum anlayışını eleştiren bir bakış açısıyla birey, erginlenme ve özgürlük kavramlarını işler. Bu kavramların arka planında yazar bilinçli olarak varlık felsefesini romanına dahil eder. İnsanlık tarihi açısından önemli dönüm noktalarını oluşturan ve gerçekleşmesi yüzlerce yıl alan oluşumları bir kitap kurdunun yaşam süresine sığdırır. Isırdığı sayfaları okumayı öğrenmesi, dil/düşünce edinimi sağlaması, çevresini tanımlamaya başlayıp dünyasını keşfe çıkması, öğrendikleri karşısında ne denli çaresiz olduğunu görüp daha ileriye gitme çabası Eryümlü'nün insanlık tarihini hızlıca ele aldığı bir eser ortaya çıkarmasını sağlar. Öğrendikçe daha fazlasını arzulayan kitap kurdunun kitaplar arasında başladığı yolculuk ise benliğini keşfetme, özgürlüğü gerçekleştirme olarak karşımıza çıkar.

Topluma ve toplumun yaşayış biçimine aykırı bir kitap kurdu, büyük yolculuğunda kendince birçok varoluş sorusuna yanıtlar bulur. Ancak bunu yapabilmesi için öncelikle "varlık" problemini çözmelidir. Bu noktada roman, dil-tanım bağıntısını kullanarak kitap kurdunun (insanın) bilgiye ulaşma ve depolama sorununu çözer. Bir şeyi tanımlayabilmek aynı zamanda onun varlığını bilmektir. Kitap kurdu ilk adımda kendi varlığının farkındalığına ulaşır. Sonra tüm evreni tanımlamak için büyük çaba verir. Varlık felsefesinin en temel kaynağı "bilinmezliktir". İnsan, bilinmez karşısındaki acizliğini gidermek için binlerce yıldır benzer soruları sorar. Yaşam ve ölüm, varlık ve hiçlik, zaman ve Tanrı gibi kavramlar; evrenin, insanın, yaşamın amacı gibi sorular gerek bilimin gerekse inançların cevap aradığı ve/veya verdiği sorulardır. Kitap kurdunun kısa yaşamı insanlık tarihinin hızlandırılmış bir yansımasıdır.

Zamanın Bittiği Yer, varlığın ve varoluşun "özgürlük", "yolculuk", "inanç", "varlık-hiçlik", "zaman", "yaşam ve ölüm" gibi birçok kavramına kendi penceresinden bir açıklama getirir. Romanda Spinoza'nın felsefesine en çok yaklaşan kavram ise "denge" olur. Kitap kurdunun edindiği bilgiler onu evrende bir "kaynağın ve dengenin" olduğu sonucuna götürür ki bu Spinoza'nın doğa ve Tanrı, varlık ve ruh arasındaki denge düşüncesiyle örtüşür. Üstat karakteri aracılığı ile sorgulanan ve eleştirilen inanç kavramı bir Tanrı'nın zorunlu olarak varlığına ve doğanın dengesine bağlanır. Romanı taşıdığı sembolik

⁴ "İnsanların dünyayı astronotların bakışıyla görmelerini hedefliyoruz. Çünkü insanlar dünyayı coğrafi harita üzerinden görüyor. Bu dünyada siyah çizgiler var., ülkeleri, insanları ayıran sınırlar var. Uzayda ise bu sınırlar yok." Bu söz daha çok 18 Eylül 2006'da Rus Soyuz roketiyle uzaya turist olarak giden Anuşe Ansari'ye ait olarak bilinir. Ancak romanın yayınlandığı tarih - 1999 - dikkate alındığında bu ifadeyi Can Eryümlü'nün daha önce kullandığı görülür.

değerler, imge ve metaforlar nedeniyle Panteizm⁵ ya da Monizm⁶ açısından da incelemek mümkündür. Romanda üstü kapalı olarak “inanç” kavramının da eleştirildiği görülür. Baskıcı kabulleniş ve sınırlılıkları önceden çizilmiş bir yaşam tarzı ile “kaynağa” ulaşmanın imkânsızlığı üzerinde durulur.

Felsefi bakış açısı “tutarlı” olmak koşuluyla varlığı bütünsel olarak açıklama çabasına girer. Bir bütün olarak kabul ettiği varlığı “akıl” yoluyla açıklama çabası içindedir. En temel soru “Varlık nedir?” olsa da cevap aranan soru “evrendir”. Heidegger’in cevabı “zaman” olarak verdiği bu soruya, Spinoza “denge ve özgürlük” olarak karşılık verir. *Zamanın Bittiği Yer*, gerek zaman gerekse denge odağında yer alsada temeli özgürlük kavramı üzerine kurar. Özgürlüğün insanın (romanda kitap kurdunun) seçimleri ve eylemlerinin bir sonucu olarak şekillendiğinin altı çizilir. Özgürlük kavramının işleniş biçimi romanın düşünsel altyapısını Heidegger felsefesine daha yakın kıldığı söylenebilir.

---

⁵ Tüm Tanrıcılık, her şeyi kapsayan içkin bir tanrının, evrenin ya da doğanın Tanrı ile aynı olduğu görüşüdür.

⁶ Bircilik, her şeyin bir tek zorunluluğun, ilkenin, madde ve enerjiden olduğunu iddia eden veya tek bir tözden (cevher/bağımsızca kendi içinde var olan) kaynaklandığını savunan felsefi görüş.

Kaynakça

- Aktulum, M. (2000). *Metinlerarası ilişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bauman, Z., (2000). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*, (N. Demirdöven Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cihat, M. (2001). *Spinoza felsefesinde varlık ve bilgi problemi*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Çoşkun S. (2015). Varoluşçuluk ve özgürlük problemi. *Felsefe Dünyası*, 61, 80-105.
- Ran, N. H. (2008). *Bütün şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eryümlü, C. (1999). *Zamanın bittiği yer*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Tinin görüngübilimi*. (A. Yardımlı Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman*. (K. H. Ötken Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Karakaya, T. (2010). Heidegger'den Sartre'a varoluş kavramının ontolojik, fenomenolojik ve varoluşçu anlamı. *Felsefe Dünyası*, 51, 57-66.
- Küçük, Ö. (2021). Etika'nın sosyolojik tahayyülü ve Spinoza'nın sosyolojiye etkileri üzerine. *Humanitas*, 9(18), 184-207. <https://doi.org/10.20304/humanitas.884464>
- Levinas, E. (2006). *Ölüm ve zaman*, (N. Başer Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Piri Reis (1973). *Kitâb-ı bahriye*. (Y. Senemoğlu Haz.). Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Salih Y., (2019, 12 Şubat). Uzaydan bakınca sorunun politikacılar olduğunu görüyorsunuz. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/uzaydan-bakinca-sorunun-politikacilar-oldugunu-goruyorsunuz/439166>
- Sartre, J. P. (2010). *Varoluşçuluk*. (A. Bezirci Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Saygın T. (2018). *Varlık felsefesi (Ontoloji)*. Y. Torun (Ed.) *Felsefeye Giriş* (s. 15-34) içinde . Ankara: Orion Kitabevi.
- Spinoza, B. (2011). *Etica*. (H. Z. Ülken Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Toprakkaya, A., Urtekin, G. (2022). Varoluş felsefesinde bir problem olarak: kaygı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler*, 34, 279-299. <https://doi.org/10.53844/flsf.1137548>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar aynı oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.